

KULTURVÄRDEN

KRAFTFULL SATSNING

Skapar el på fjället

LINNÉS LÄMNINGAR

Nyrestaurerat i trädgården

HAVSNÄRA KONSTHALL

Marstrand fick ny attraktion

HISTORISKT BUS

Klotter genom tiderna

LOGI FÖR GIGANTER

Kultureliten sov i gröna rummet

ÅTERSKAPAD STORHETSTID

Tullgarn i nygammal skrud

K

ARKITEKTUR

i samklang med naturen

VÄLKOMMEN TILL KULTURVÄRDEN

Efter vårens evenemang Hemliga rum kan vi konstatera att Kulturvärden har fått drygt 900 nya läsare. Hjärtligt välkomna! Vi hoppas att tidningen ger en stunds njutning och skapar nyfikenhet på det kulturarv som vi alla äger tillsammans. I det här numret av Kulturvärden tar vi dig med till slott, trädgårdar och vild natur. Ibland är det frustrerande att vara tvungen att välja bort material. Det kan vara vackra bilder, roliga anekdoter och annat som helt enkelt inte får plats på de 40 sidor som tidningen innehåller. Därför är det tur att vi har www.sfv.se där du kan se fler bilder, dyka djupare i fastigheternas historia och hitta fler intressanta kulturattraktioner att besöka. Där hittar du till exempel ett bildspel från Hemliga rum, information om vad som händer på Kebnekaise och under rubriken "Våra fastigheter" hittar du såväl utflyktstips som mer information om var och en av fastigheterna. Du kanske har en så kallad smartphone? Då kan vi tipsa om SFV-appen "Sevärt". Där hittar du utflyktsmål, evenemangstips och färdbeskrivning till våra vanligaste kulturattraktioner.

Även Kulturvärden har en egen plats på SFV-webben. Under rubriken "Galleriet" hittar du alla tidigare nummer av tidningen från starten 1993 fram till nu. Så om du har tid och lust lovar jag att du hittar något att sätta tänderna!

Trevlig läsning!

MIA FERNLUND
Chefredaktör

FOTO JEANETTE HÄGGLUND

Vi gläntar på porten ...

FOTO JEANETTE HÄGGLUND

...till projektet Öppna portar. Harald Pleijel, fastighetschef för SFV Sydvest, vad går projektet ut på?

– Det är en spännande resa fram till 2014 där fyra av Sveriges mest kända historiska besöksmål visar vägen in i framtiden. Genom nitton olika insatser tänker vi locka ännu fler besökare och entreprenörer att upptäcka Kalmar slott, Borgholms slott, Huseby bruk och Eketorps fornborg.

Vad innebär detta för SFV:s del?

– Som projektägare är detta ett nytt sätt för oss att arbeta, ett tätare samarbete med intressenter kring besöksmålen och en samfinansiering med hyresgäster och EU. Satsingen omsätter cirka 51 miljoner kronor varav EU finansierar 40 procent, SFV 27 procent och besöksmålen 33 procent. Vi hoppas att samarbetet ska maximera effekterna och höja besöksmålen och regionens attraktivitet.

Kan du nämna några konkreta insatser?

– På Kalmar slott görs insatser för att skapa långsiktiga förutsättningar för en affärsmässig och kvalitativ restaurangverksamhet i slottets känsliga miljö. På Borgholms slott är fokus på att utveckla kaféverksamheten och att skapa förutsättningar för en utökad barn- och ungdomsverksamhet. Även på Huseby förbereds för en utvecklad kaféverksamhet i det gamla Mejeriet och på Eketorps fornborg förbereds just nu rivandet och ersättandet av Södra porten med en ny, tidsenlig port och ett tvåvånings torn.

Varför är kaféer och restauranger viktiga på de här besöksmålen?

– Besöksmålen i sig är oerhört intressanta, men vi vet bland annat från våra kvalitetsmätningar att utöver den kulturella upplevelsen så är mat, toaletter och shopping avgörande för besökarnas välbefinnande och besöksmålets överlevnad på lång sikt.

KULTURVÄRDEN NUMMER 3, 2012

Statens fastighetsverk ger ut Kulturvärden fyra gånger per år för att du ska få kunskap om Sveriges kulturarv. SFV:s uppgift är att se till att fastigheternas själ och karaktär lever och bevaras till kommande generationer. Genom staten är du delägare, tillsammans med nio miljoner andra svenskar.

Ansvarig utgivare
Ann-Charlotte Spegel-Berg
Chefredaktör Mia Fernlund
Redaktionell produktion
Rejäl Kommunikation AB
Redaktör Tomas Eriksson
AD Pompe Hedengren

Formgivare Johan Björnsrud, Viktor Meidal
Korrektur Lena Walldow
Texter Åsa Carlberg, Thord Eriksson, Tomas Eriksson, Mia Fernlund, Lars Hjertberg, Annica Kvint, Thomas Norell, Johan Ohlson, Sanna Samuelsson, Thorsten Sandberg
Foto Alexandru Babos, Nina Broberg, Melker Dahlstrand, Mia Fernlund, Anders Glassel, Jeanette Hägglund, Lotta Johannesson, Jenny Kjellgren Schönning, Erik Klintefors, Bert Leandersson, Åke E:son Lindman, Anders Röös
Illustration Tzenko Stoyanov

Repro Jeanette Andersson
Tryckeri Norra Skåne Offset
Prenumeration Se sista sidan eller www.kulturvarden.se
Postadress Box 2263, 103 16 Stockholm
Gatuadress Järntorget 84
E-post kulturvarden@sfv.se
Telefon 08-696 70 00
www.sfv.se
issn 1104-845x
Omslaget
Vy inifrån naturum Vänerskärsgården – Victoriahuset vid Läckö slott.
Foto: Melker Dahlstrand

Vinnare av svenska Publishing-Priset

FOTO MELKER DAHLSTRAND

10

MARKÄGARE MED MILJÖUPPDRAG
SFV upplåter mark för vindkraft

FOTO MELKER DAHLSTRAND

18

SPÄNNANDE MÖTE I NATUREN
Kultur och miljö samverkar i naturum

FOTO JEANETTE HÄGGJUND

24

VILL VISA LINNÉS ARV
Botaniska trädgårdarna bjuder in till besök

FOTO MELKER DAHLSTRAND

30

ÅTERSAPAD STORHETSTID
1800-talet tillbaka på Tullgarn

NYHETER 5
Romantikens Bogesund i ny skrud

HEMLIGA RUM 6
Hemliga rum öppnades för en dag

RUMMET 16
Försvarsverket som blev konsthall

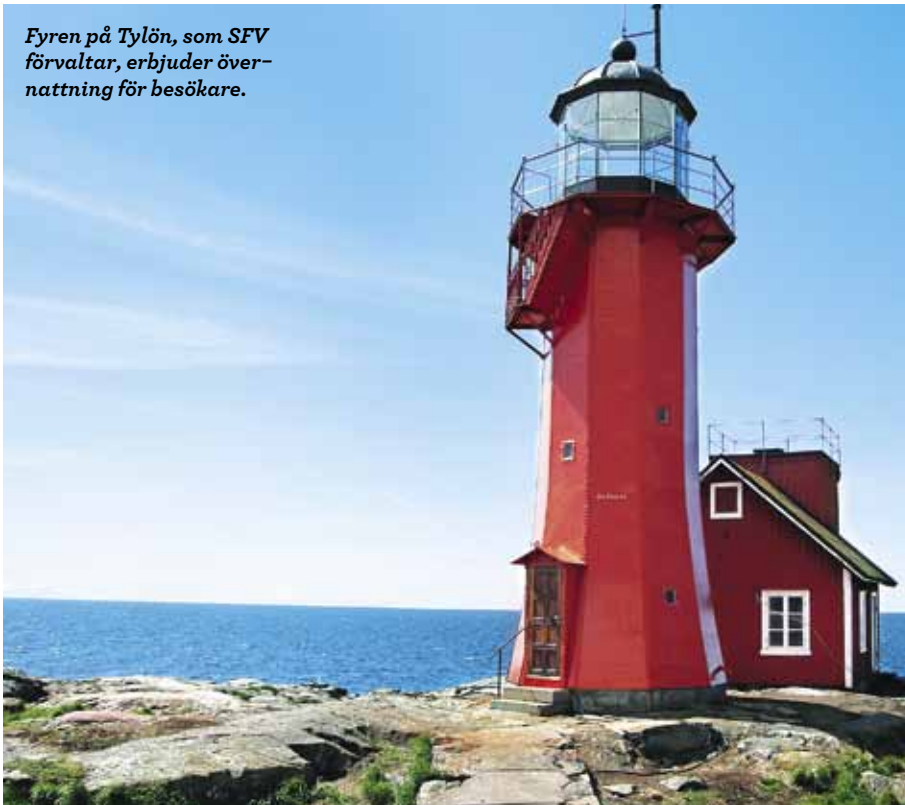

DESIGN 22
Människor har i alla tider ägnat sig åt klotter

GD KRÖNIKA 39
Vilka fastigheter har staten råd att behålla?

Fyren på Tylön, som SFV förvaltar, erbjuder övernattningslösningar för besökare.

Fyren på Tylön får liv

Fyren på Tylön, stolt vaktande inloppet till Halmstad, stod länge övergiven. Nu har den fått nya hyresgäster som erbjuder övernattningslösningar för öns besökare.

2014 ska de tre kulturminnesmärkta bostäderna i Tylöns fyrvaktarbostad vara färdigrenoverade och därmed möjliga att hyra för allmänheten, en verksamhet som kommer att drivas av Evalena Åkesson och Paul Lundin.

– Vi är mycket glada över vårt samarbete med våra nya hyresgäster. SFV förvaltar en rik kulturskatt och vill att så många som möjligt ska kunna ta del av den. Uthyrningsverksamheten ligger helt i linje med detta, säger Pär Färdmo, fastighetschef.

Fyren på Tylön är från 1870 och byggd av Nils Gustav von Heidenstam, Sveriges främste fyrkonstruktör. Den togs ur bruk 1968, men totalrenoverades 2009 och målades då i den djupröda nyans som den hade under sina första decennier.

Tylön är ovanligt grön jämfört med många öar på Västkusten och känd för sitt fågelliv. Ejder, havstrut, gråtrut och den hotade pilgrimsfalken häckar på ön. På ön finns också fyra markanta stenrosen från bronsåldern som fungerat som sjömärken.

MAT PÅ KASERNEN

Stenkasernen vid Fredriksborgs fästning vid Oxdjupet på Värmdö blir hotell och restaurang. SFV har skrivit kontrakt med de lokala entreprenörerna Thomas och Eva Persson.

– Vi är mycket glada för den här lösningen. Fredriksborg ingår i klustret av historiska militära befästningar kring Vaxholms fästning och kommer nu att visas upp regelbundet, vilket vi välkomnar, säger fastighetschef Jörgen Hammarstedt.

REDO FÖR STORPOLITIK

Harpsund, den sörmländska herrgården som är rekreativbostad åt statsministern, har renoverats. Bland annat har stammarna samt kök och badrum, som i vissa fall var från 1940-talet, renoverats i huvudbyggnaden. Därmed kan Harpsund, som besökts av världspolitiker som Willy Brandt och Nikita Chrusjtjov, åter användas till både rekreation och politik, så som det var tänkt när Carl August Wicander testamenterade gården till staten 1952.

NYA HYRESGÄSTER PÅ SVARTSJÖ SLOTT

Svartsjö slott har genom tiderna både varit hem åt kungligheter och kriminalanstalt. Nu har slottet, en gång byggt som jaktstuga till kung Fredrik I och Ulrika Eleonora, blivit en attraktiv kontorsadress för mindre företag på Ekerö.

Svartsjö slottskontor heter det företag som sedan april driver ett kontorshotell i det rokokoslottet, som bland andra har Carl Hårleman och Carl Fredrik Adelcrantz som upphovsmän. Förutom kontor inrymmer verksamheten ett kafé samt möjligheter till konferenser och andra evenemang.

– Att alla ska kunna besöka slottet och den kulturhistoriskt värdefulla miljön var viktigt för Statens fastighetsverk i valet av hyresgäst, säger slottets förvaltningsområdeschef Rolf Karlsson.

Svartsjö slott har nu blivit kontor och kafé.

SLOTTSFlyGEL KLAR

Nu är den första etappen av restaureringen av Stockholm slotts fasader färdig. Det är norra fasadens östra flygel som har restaurerats.

Det är ett arbete som har fördröjts av svårigheten att hitta rätt sten av god kvalitet och stor kvantitet. Därför har man valt att återanvända den ursprungliga stenen genom att hugga om den och ersätta det som behövs med snarlikt sten från Tyskland, Polen och Schweiz.

Riddarslott i ny rustning

Bogesunds slott har skakat av sig sin cementskrud och klätts i kalkputs. Nu kan det gamla riddarslottet åter bjuda in allmänheten till besök.

Målet med restaureringen har bland annat varit att återskapa slottets utseende från dess storhetstid på 1860-talet.

Det var då Bogesunds ursprungliga del, byggd av Per Brahe d.y. på 1640-talet, fick en påbyggnad enligt tidens romantiska ideal, inspirerad av Sir

Walter Scotts romaner. Karaktäristiskt är de höga tornen, dekorationerna och de gotiska fönstren, vilket gör det olikt andra svenska slott.

Men att hitta originalfärgsättningen från den tidens slott krävde ett omfattande detektivarbete. En ledtråd gav de fönsterbågar som hittades på vinden och som var målade med originalfärg. Andra källor var gamla etsningar, fotografier och oljemålningar av slottet.

När man ser det nyrestaurerade slottet kan det vara svårt att tänka sig att det på 1940-talet var så förfallet och plundrat av inbrottstjuvar att staten såg sig tvingad att exproprierade det från den dåvarande ägaren. Under de nästan 70 år som gått sedan dess har slottet restaurerats i flera steg, exempelvis genomförde SFV en stor interiör restaurering under 1990-talet.

TEXT: SANNA SAMUELSSON

FOTO: MELKER DAHLSTRAND

Bodens fästning fick stå emot ett riktigt angrepp när 3 500 personer kom för att besöka Södra Åberget innan det plomberas igen. Som en extra bonus för alla som inte fick möjlighet att komma in, öppnade SFV berget ytterligare en gång för allmänheten den 8 september.

Öppna dörrar till
HEMLIGA RUM

*En gång var dessa rum landets bäst bevarade
hemligheter. Så när Statens fastighetsverk
öppnade dem för en dag var det många som
ville se 2012 års Hemliga rum.*

SÅ MÅNGA BESÖKTE DE HEMLIGA RUMMEN

OSCAR II:s FORT
Göteborg
9 852

ARTILLERIGÅRDENS SKYDDSRUM
Stockholm
6 038

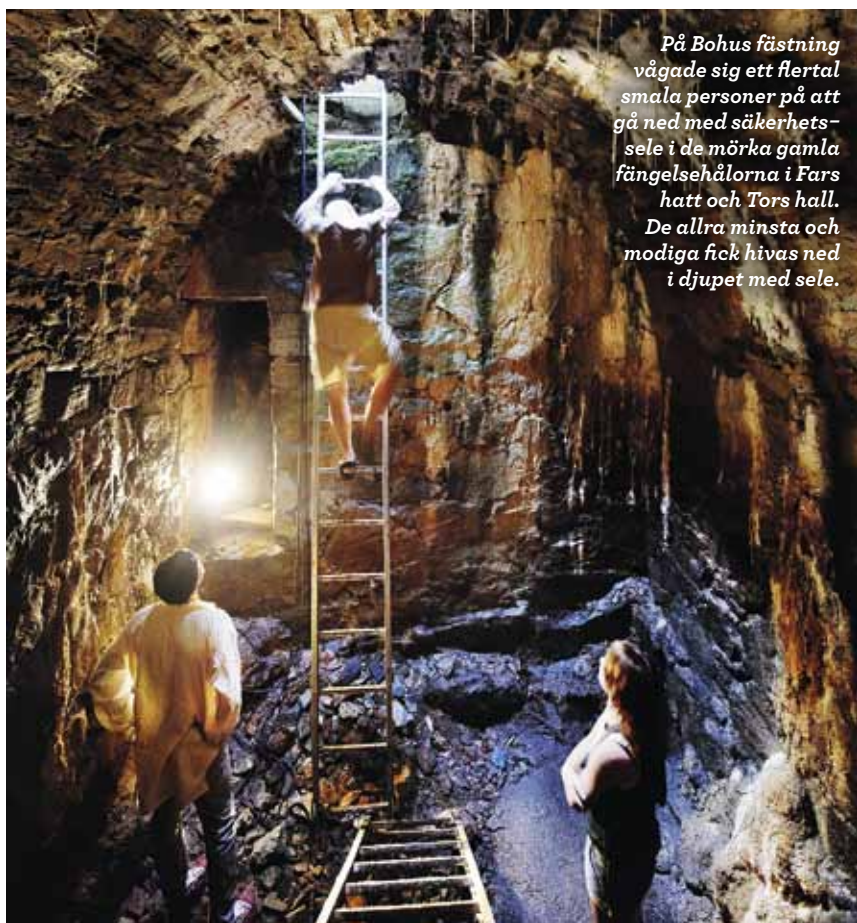
CITADELLET OCH GRÄN
Landskrona
5 032

BERGRUMMET UNDER SKEPPSHOLMEN
Stockholm
3 950

NATURHISTORISKA RIKSMUSEET, VÅTMAGASINET OCH BENSALÉN
Stockholm 3 645

På Bohus fästning vågade sig ett flertal smala personer på att gå ned med säkerhetssele i de mörka gamla fängelsehålorna i Fars hatt och Tors hall. De allra minsta och modiga fick hivas ned i djupet med sele.

SOLEN SKEN ÖVER FORT, vallgravar och kanonbatterier denna vackra lördag i slutet av maj, när nästan 45 000 personer gett sig ut för att få se de 15 Hemliga rum som SFV öppnade för en enda dag. Åtskilliga fler besökte dessutom de Hemliga rummen på SFV:s webbplats. Under temat »Maktbalans« fick besökarna ta del av femton hemliga rum där hot, makt och försvar har härskat. En resa i svensk befästningskonst – från stormaktstidens strategiskt placerade och synliga fort till kalla krigets gigantiska och underjordiska bergtrum.

Det stora antalet besökare tyder på att intresset för historia och kulturarv är stort i Sverige. Statens fastighetsverks generaldirektör Thomas Norell, som tillbringade dagen på Oscar-Fredriksborg på Rindö, är mycket nöjd. – Gensvaret från svenska folket har varit fantastiskt, vilket gläder oss mycket. Bakgrunden till Hemliga rum är att vi vill väcka intresse för vårt gemensamt ägda kulturarv hos en bredare allmänhet. Under Hemliga rum lånar vi på Statens fastighetsverk ut nyckeln till kulturmiljöer runt om i Sverige som normalt inte är tillgängliga. *

BODENS FÄSTNING, SÖDRA ÅBERGET
Boden
3 512

OSCAR-FREDRIKS-BORG, RINDÖ
Vaxholm
2 817

KARLSBORGS FÄSTNING, GARNISONSSJUKHUSET, VALLGRAVEN
Karlsborg 2 514

UPPSALA SLOTT, BASTIONERNA
Uppsala
2 011

DROTTNINGSKÄRS KASTELL, GRUVAN OCH NYA ELLENABBEN
Karlskrona 1 750

SFV:s generaldirektör Thomas Norell var själv på plats på dagen för att ta emot alla besökare på Oscar-Fredriksborg, här tillsammans med projektledaren för Hemliga rum, Madeleine Ödquist. Besökarna bjöd på egna berättelser från sin tid på fästningen – det lär inte ha varit varmt om vintrarna där men ack, så vackert.

**BOHUS FÄSTNING,
FÄNGELSEHÅLORNA I
FARS HATT OCH SVEN-
HALLS TORN**
Kungälv 1238

**LINKÖPINGS SLOTT –
BRUNNEN, FÄNGELSE-
HÅLAN OCH BISKOPS-
BORGEN**
Linköping 1003

**TINGSTÄDE
FÄSTNING**
Gotland
688

**HEMSÖ FÄSTNING,
KLÄFFSÖ OCH
HAVSTOUDD**
Härnösand
301

**ERSTA-BATTERIET PÅ
LANDSORT**
Nynäshamn
285

VIND I VERKET

Riksdagen har tagit beslut om att bygga ut vindkraften. Statens fastighetsverk stöder detta mål genom att upplåta mark. I Blaiken byggs nu en vindkraftpark som kan försörja 35 000 eluppvärmda villor.

TEXT *Thord Eriksson* FOTO *Melker Dahlstrand*

NÄR MAN VIKER AV från E45:an mellan Storuman och Sorsele och följer grusvägen några mil västerut längs Juktån, är det inget som avslöjar vad som väntar längre fram. Inget, förutom möten med långtradare som är på väg utför den svagt sluttande vägen.

En av norra Europas största vindkraftparker håller på att byggas däruppe i Blaiken-området, och de tomma tradare, som kommer rullande med

gruset sprutande om däcken, har varit lastade med 20 meter långa partier till kraftverkens torn. Pär Färdmo från Statens fastighetsverk (sfv) smyger försiktigt ut sin Volvo nära det sluttande diket när de passerar. Kollegan Per Sandberg har koll på kartan – de har aldrig gjort den här resan tidigare.

sfv förvaltar huvuddelen av marken som kraftverken byggs på. Ett faktum helt i linje med det strategiska beslut som verkets styrelse fattade i maj 2010: »sfv bör sträva efter en jämn och snabb takt när det gäller utbyggnaden av vindkraftproduktion på de marker som verket förvaltar.«

o

BAKGRUNDEN VAR RIKSDAGENS och regeringens mål att kraftig öka vindkraftproduktionen och EU:s beslut om att en femtedel av energiproduktionen i medlemsländerna år 2020 ska komma från förnyelsebara källor.

Styrelsens beslut hade föregåtts av en inventering av lämpliga områden för vindkraft. Där pekades 31 områden inom sfv:s bestånd ut som tänkbara – dock inte Blaiken-området. När studien presenterades 2009 förvaltades nämligen inte området av sfv. Först året därpå, strax innan styrelsen enades om sin strategi, gjordes en bytesaffär där Naturvårdsverket fick skog och sfv tog över vidderna vid Blaisjön.

Vid det laget var vindkraftparken färdigplanerad och klar för byggstart. Bra tajming – styrelsen kunde fatta sitt beslut i övertygelse om att strategin skulle bli mer än en papperstiger.

– Det är viktigt att vi som stor statlig markförvaltare kan bidra med mark till produktion av vindkraft-el. Statsmakterna har ambitiösa mål och där vill vi bidra, säger Pär Färdmo, som är chef för sfv Mark som förvaltar en sjundedel av Sveriges yta.

En svindlande areal, inte minst i ljuset av att många förknippar sfv med gamla byggnader och inte med betydande landområden. Förutom sitt övergripande ansvar är han specifikt engagerad i förvaltningen av statliga skogsområden,

medan kollegan Per Sandberg ansvarar för jordbruk och statliga öar längs kusterna, så kallade kronoholmar.

Per Sandberg har dessutom sakkunskap om vindkraft. Intresset utgår inte minst från ett miljöengagemang och en fascination för vad modern teknik kan åstadkomma.

Efter ett par mil på grusvägen öppnar sig skogen och det är som att civilisationen gjort en sista framryckning innan vildmarken tar över. Intill vägen ligger den anläggning där cementen till kraftverkens gigantiska betongfundament framställs. Strax intill har anläggningsarbetare ställt sina husvagnar – parabolantennor, utegrillar och plastmöbler skvallrar om att det handlar om långtidsboende. Tvärs över vägen ligger ställverket, som via grova ledningar ska ta emot den elektricitet som så småningom alstras av vinden. På kalfjället ovanför reser sig kraftverkstornen. När parken är färdigbyggd ska den enligt planen producera 700 GWh el per år, vilket motsvarar förbrukningen i runt 35 000 eluppvärmda villor.

Då ska det stå ett hundratal vindkraftverk på slutningarna i Blaikenområdet – men än så länge är de bara sju.

– Vi ska försöka montera det åttonde i dag, säger byggleddaren Alf Nilsson.

Men planer är en sak, verklighet något helt annat. På Storblaiken blåser det i snitt 8,5 meter per sekund, vilket gör det till en idealisk plats för vindkraftverk.

Stark vind är samtidigt ett stort problem när verken ska byggas; arbetet står still när det blåser hårt. Kranen, som används för att montera de översta halvorna av de 100 meter

I väntan på lyftet. Varje rotorblad är 50 meter långt. För att det ska kunna lyftas till toppen av de 100 meter höga kraftverkstornen får det inte blåsa för hårt – ett komplicerat krav på en plats som kännetecknas av sin starka vind.

»På Storblaiken blåser det i snitt 8,5 meter per sekund, vilket gör det till en idealisk plats för vindkraftverk«

höga konstruktionerna, klarar inte mer än 6 meter per sekund, men under sommaren har vinden ofta varit starkare än så.

– Vi ligger efter. Det skulle behövas ett högtryck med svag vind i ett par veckor, säger Alf Nilsson, som är knuten till konsultfirman WSP och som anlitas av de två bolag som ligger bakom vindkraftparken, Skellefteå Kraft och Fortum. Hans informationsstund omfattar såväl allmänna fakta om projektet som obligatoriska uppmaningar om hur besökare ska uppträda.

Det är till exempel förbjudet att röra vid föremål som kan vara strömförande, fordon måste ha roterande saftblandare eller varningsblinkers och köra i max 30 nära vindkraftverken. Den som kliver ur ett fordon är tvungen att bära hjälm.

Bygghjälmar ingår följaktligen i den utrustning som Pär Färdmo och Per Sandberg måste klä sig i. De kränger även gula västar över jackorna och drar på sig grova gummistövlar med stålhätta innan de får starta sin tur på området under Alf Nilssons överinseende. Han kör före i sin vita Ford-pickup med saftblandare på taket och dekaler med Blaiken-projektets logotyp på dörrarna.

Ett intensivt regn smattrar stundtals mot biltaket, vindkraftstornen utanför försvinner i dimma och dis och vinden

är stark i byarna. Vid det första halvmonterade verket, där bilarna stannar, är några män i färd med att förbereda den tredje torndelen för ett lyft. De är den moderna, energimedvetna tidens rallare; de kommer från Finland, Polen och Tyskland och de är vana vid att vänta medan den västerbottniska vinden obönhörligt friskar i.

Vid det andra stoppet, intill ett ormbö av armeringsjärn där fundamentet till ett av vindkraftstornen ska gjutas någon dag senare, meddelar Alf Nilsson till allmän besvikelse att det inte kommer att bli aktuellt att åka upp i något av de färdigmonterade kraftverkstornen.

– Man måste ha höghöjdsutbildning för att gå in där, inte ens jag får göra det.

Pär Färdmo och Per Sandberg får nöja sig med att titta på rotorblad och naceller – den husliknande delen av kraftverket som sitter bakom rotorbladens »nav« – som ligger på marken.

BLAIKEN VIND

Bakom projektet ligger Skellefteå Kraft och Fortum.

Totalt är 100 kraftverk planerade, varav 80 kommer att stå på mark som förvaltas av SFV. Den första etappen av arbetet påbörjades i slutet av 2010 och den officiella invigningen äger rum i juni 2013.

Statens fastighetsverk förvaltar en sjundedel av Sveriges yta. Genom att upplåta mark för vindkraft stöder SFV riksdagens mål för utveckling energi.

»Vi har haft turen att ha några av de bästa vindlägena i landet«

V arje rotorblad är 50 meter långt, nacellen är stor som en buss och att föreställa sig svårigheten att hissa alltihop hundra meter upp i luften och få det på plats i hård vind, kräver ingen livlig fantasi.

–Här, känn, säger Alf Nilsson och drar med handen över rotorbladet.

Det känns tydligt att det sitter en väv under ytskiktet. Väven kan spänningssättas för att undvika att det bildas is på bladen. Is, som samlas på rotorbladen och kastas långa sträckor när den lossnar, är en akilleshäla för vindkraft i nordligt klimat.

I SFV:s studie av lämpliga markområden för vindkraft var ett absolut krav att inga anläggningar får byggas närmare bebyggelse än 700 meter – ett säkerhetsavstånd som bland annat förklaras av risken med iskastning.

Övriga krav för att avgöra områdets lämplighet var för det första att det måste blåsa rimligt mycket. Dessutom får det inte vara för långt till ett elnät att ansluta kraftverken till. Och, framför allt, vindkraften får inte strida mot andra »motstridiga« intressen som människors boendemiljö,

natur- och djurskydd, militära anläggningar och flygstråk.

Blaiken-området lever upp till alla dessa krav: tack vare Juktans vattenkraftverk i närheten finns nödvändig infrastruktur för att distribuera den energi som alstras – det är långt till bebyggelse och stark vind finns i överflöd.

Det enda motstridiga intresset är rennäringen, eftersom området ligger mitt i Umbyns samebys betesområde.

– Det är ett viktigt område, det första vinterbete vi kommer ned till när vi tar renarna från östra fjällen, säger Oleg Omma, ordförande i Umbyns sameby, eller Ubmeje Tjeälddie, som är dess samiska namn.

Det är ingen överdrift att påstå att Oleg Omma inte är särskilt lycklig över vindkraftprojektet trots den ekonomiska kompensation som utgår till samebyn. Oron är att området ska fragmenteras och att renarna därför söker sig någon annanstans.

– Antingen vänder de om till fjälls eller också viker de av och hamnar hos byarna intill oss, säger Oleg Omma.

Under rundturen inne på vindkraftområdet visar Alf Nilsson att vägarna har byggts på låga bankar för att så långt det är möjligt undvika att renarna uppfattar dem som hindrande barriärer. Vid regelbundna samrådsmöten diskuterar samebyn

PER SANDBERG
Bor: I villa på landsbygden sydväst om Uppsala

Familj: Fru och tre utflugna barn.

Intressen: Familj, trädgård, fysisk träning, roliga/snabba bilar och båtar, utmaningar m.m.

Platser inom mitt ansvarsområde jag gärna besöker: Det är något speciellt med öar, atmosfären och människorna som bor där, så jag besöker mer än gärna Visingsö, Ven och Öland och då speciellt södra delen med Ottenby kungsgård.

PÄR FÄRDMO

Bor: Östersund

Familj: Gift, två vuxna söner.

Intressen: Skötsel av skogsfastighet, jakt.

Plats inom mitt ansvarsområde jag gärna besöker:

Det vackra, mäktiga och lättåtkomliga vattenfallet Ristafallet nära Åre.

Det dåliga sommarvädret 2012 innebar förseningar i byggprocessen. Men i juni 2013 ska de första 30 kraftverken vara klara för officiell invigning.

Alf Nilsson är byggleddare på Blaiken-projektet och ansvarig för att personal och besökare följer de omfattande säkerhetsreglerna. Han har bland annat skickat hem en tysk lastbilschaufför, som slarvade med att bära bygghjälm på området.

och vindkraftprojektörerna hur byggarbetet och, så småningom, driften påverkar renbetet.

På andra håll ser man mer positivt på projektet. I Storuman startade en yrkeshögskoleutbildning för vindkrafttekniker i kallt klimat förra året. I höst tas den andra kullen elever in.

– Vi har turen att ha några av de bästa vindlägena i landet, och vi tror att vi utbildar för arbete, säger Johan Duvdahl, näringslivschef i kommunen.

Förutom att strategin går ut på att sträva i den riktning, som staten stakat ut när det gäller att producera förnyelsebar energi, är vindkraften en potentiell inkomstkälla för SFV. Från projektörerna på Blaiken utgår ett fast arrende medan en vanligare modell för ersättning är procent av intäkterna från produktionen. Under bilturen i Västerbotten har Pär Färdmo med sig ett avtal för ett vindkraftbygge på skånska västkusten. Det ligger i hans portfölj i bagageutrymmet och han och Per Sandberg ska underteckna det senare under dagen.

– Men det här projektet på Blaiken är överlägset störst och har kommit längst, säger han.

Om det här är starten, hur ser då fortsättningen ut? Pär Färdmo är försiktig, men säger att ytterligare två-tre stora

vindkraftparker på SFV:s mark borde vara möjligt.

– Det kan man hoppas. Det kommer att ta några år, men inom tio år kan det nog hända, säger han.

Men det finns ett par faktorer som talar emot det.

– Lönsamheten i branschen är tveksam just nu, säger Per Sandberg och pekar på låga elpriser och statliga stödåtgärder som inte är lika fördelaktiga som tidigare.

En annan faktor som skapar osäkerhet inför framtiden är rollfördelningen mellan länsstyrelserna och SFV när det gäller upplåtelse av mark på rennäringens åretruntmarker. Vid sidan av sitt ansvar för tillsyn och tillståndsgivning är det länsstyrelserna som fattar beslut om upplåtelse – även på mark som förvaltas av SFV. »SFV anser att rådande ordning bör ses över«, skrev ledningen i årets budgetframställan till regeringen, bland annat för att den rådande ordningen är »starkt försvärande« när det gäller etableringen av vindkraft.

Med ett tydligare mandat skulle SFV driva på mer aktivt och uppmuntra vindkraftutbyggnad på mark som man förvaltar, enligt Pär Färdmo och Per Sandberg.

– Det är mer naturligt för en markförvaltare att driva de här frågorna, hävdar Pär Färdmo. *

RUMMET: SÖDRA STRANDVERKETS KONSTHALL, MARSTRAND

Södra Strandverket var en av Europas starkaste kustfästningar. Efter en tid som nattklubb har fästningen nu blivit konsthall.

TILL FÖRSVAR FÖR KONSTEN

NÄR OSCAR II:S KUNGAJAKT Drott 1887 lade till vid bohuslänska Marstrand hade Carlstens fästning och Södra Strandverket på öns sydöstligaste udde förlorat sin roll i rikets fasta försvar. Men den väldiga försvarsanläggningen, som från 1600-talets mitt utvecklats till en av Europas starkaste kustfästningar, var inte desto mindre en attraktion. Det tyckte fler än följet i kungens hov.

Nu skriver vi 2012 och det har gått 125 år sedan Oscar II:s första Marstrandssommar.

När Västtrafiks färja Lasse-Maja – uppkallad efter Carlstens mest beryktade fånge – lagt till, behöver de nyanlända besökarna bara gå ett par hundra meter söderut för att upptäcka öns största nyhet den här sommaren: Södra Strandverkets konsthall.

1857 stod Strandverket färdigt att försvara hamnen med hjälp av 170 man och 46 kanoner. I dag ser det nästan ut som om byggnadens tjocka murar skjutit upp ur klipporna. Som en grå våg mellan hav och hamn.

Så sent som 2011 fanns här en restaurang och nattklubb, men familjen Hjörnes stiftelse för kultur såg andra möjligheter. Ett femårigt avtal förvandlade under vinter och vår Strandverket till en konsthall med höga ambitioner.

Gårdens skulpturer leder oss in i det vinklade vitkalkade rummet vars svarta gjutjärnsställningar en gång fungerade som funktionella stag för manskapets kojplatser.

Aron Jonasons och Håkan Ludwigsons fotografier får ljus från fönstergluggar, där soldater förr spejade mot Albrektsunds kanal.

Där ute kämpar en kanotist mot vågorna. Men i Strandverket är det kreativ medvind.

LARS HJERTBERG

Aron Jonasons och Håkan Ludwigsons fotografier hänger i den konsthall som invigdes i Södra Strandverket i Marstrand i juni.

I vår får Sverige ytterligare ett nytt naturum. Då invigs naturum Vänerskärgården-Victoriahuset vid Läckö slott. Arkitekterna Mattias Lind och Ulla Antonsson har därmed utfört ännu ett uppdrag i samarbete med den svenska naturen.

TEXT *Annica Kvint* FOTO *Melker Dahlstrand*

Naturen och kulturen. Det var de två utgångspunkterna när White Arkitekter ritade naturum Vänerskärgården-Victoriahuset utanför Lidköping. Byggnaden, som smyger sig in mellan skog och vassbälten i den känsliga miljön kring Läckö slott, har böljande barockformer som lekfullt samspelar med det närliggande slottet. Men träfasadens brokiga ribbverk knyter snarare an till skärgårdens vegetation.

–I de flesta fall står naturum i ensamt majestät, men i det här fallet hade vi också ett stycke arkitekturhistoria att förhålla oss till. Att försöka »tävla« med Läckö slott kändes uteslutet, säger arkitekten Mattias Lind, som tillsammans med sin kollega Ulla Antonsson var ansvarig arkitekt för projektet.

Naturumets uppbrutna fasad ger besökarna fina möjligheter att blicka ut över Vänerlandskapet. Den kraftiga reliefen i den invändiga lockpanelen skapar tillsammans med de böljande formerna en fin ljus- och skuggbildning i rummet, där flätad, obarkad pil och hassel, inspirerad av

slottsträdgårdens flätade korgar, också tagit plats.

Victoriahuset, som invigs våren 2013, är ett samarbete mellan Statens fastighetsverk (SFV), Naturvårdsverket, Lidköpings kommun, Sparbanksstiftelsen Lidköping, Sparbanksstiftelsen Väst, Västra Götalandsregionen och Stiftelsen Läckö slott. 2007 gav parterna bort byggnaden i en symbolisk 30-årsgåva till kronprinsessan Victoria, hertiginna av Västergötland. Visionen var att skapa en mötesplats för alla och att berika området genom att berätta om den unika västgötska naturen och kulturmiljön. SFV ville också ha en ny restaurang som

MED NATUREN

som uppdragsgivare

»Naturum-projekten har tillåtit mig att ›konsumera‹ den svenska naturen på ett sätt som jag aldrig gjort tidigare«

ersättning för den nuvarande på Läckö slott samt ett femtontal övernattningsrum.

Floran och faunan runt Läckö slott är omtalad. Väneren har med sina 22 000 öar, holmar och skär norra Europas största sötvattensskärgård. Området utsågs 2010 av Unesco till Sveriges andra biosfärområde, skapat av

människor, vilket betyder att det är ett kulturlandskap som ska skyddas.

– Men det är inte bara naturen som gjort det här projektet speciellt, säger Mattias Lind. Arbetet har varit omgivet av ett fantastiskt engagemang från alla involverade, från Statens fastighetsverk till Skanska Skaraborg.

– Jag har sällan sett ett så välstädat bygge som det som de bistod med. Dessutom har Läcköstiftelsens vd Magnus Lönnroth varit bra på att omge sig med människor med ett långsiktigt engagemang, inte minst i val av trädgårdsmästare och restauratör, vilket förstas påverkar helhetsintrycket.

Arkitekterna Ulla Antonsson, Pär Andreasson och Mattias Lind har ritat naturum Vänerskärsgården-Victoriahuset.

Byggnader i ett naturum ska ha högarkitektonisk kvalitet

ARKITEKTRITADE NATURUM

Många naturum är spektakulära när det gäller arkitektur och form. De ska vara attraktioner i sig och väl anknyta till det omgivande landskapet. Sedan den nya handlingsplanen för arkitektur, form och design lades fram av regeringen 1997 – och som betonade att offentliga byggnader ska vara föredömliga när det gäller kvalitet – har extra tyngd lagts på arkitekturritade naturum. Här är de som byggts sedan dess:

Fulufället, Dalarna

Arkitekt: **Gunilla Hagberg, White Arkitekter Hornborgasjön, Västergötland**

Arkitekt: **Gunilla Hagberg, White Arkitekter Höga kusten, Ångermanland**

Arkitekter: **Mattias Lind och Ulla Antonsson, White Arkitekter**

Kosterhavet, Bohuslän

Arkitekter: **Mattias Lind och Ulla Antonsson, White Arkitekter**

Ottenby, Öland

Arkitekter: **Staffan och Inger Strindberg, Strindberg Arkitekter**

Stendörren, Södermanland

Arkitekt: **Per Liedner, Formverkstan**

Stenshuvud, Skåne

Arkitekter: **Eva Maria Persson och Ebba Sjödahl, Ord och Hus**

Stora mosse, Småland

Arkitekter: **Mattias Lind och Ulla Antonsson, White Arkitekter**

Tyresta, Stockholm

Arkitekt: **Per Liedner, Formverkstan**

Tåkern, Östergötland

Arkitekt: **Gert Wingårdh, Wingårdh Arkitektkontor**

Vattenriket, Skåne

Arkitekt: **Fredrik Pettersson, White Arkitekter**

Vänerskärsgården-Victoriahuset

Arkitekter: **Mattias Lind och Ulla Antonsson, White Arkitekter**

Värmland

Arkitekt: **Gunilla Hagberg, White Arkitekter**

White Arkitekter har genom åren vunnit många av Naturvårdsverkets arkitektävlingar om naturum till svenska nationalparker, naturreservat, biosfärsområden och världsarv. Och Mattias Lind har blivit något av Whites Mr. Naturum. Tillsammans med kollegan Ulla Antonsson står han bakom sju av de nio svenska naturum som skapats under det senaste decenniet. Något han, som gammal fågelskådare, definitivt inte haft någonting emot.

– Sveriges satsning på naturum som inkörsport till landets förnämsta naturupplevelser är en massiv investering i turism, folkhälsa och naturvård. Men det är också den största svenska offentliga beställningen av kvalificerad

arkitektur i vår tid, fullt jämförbar med norska vägverkets designade utsiktsplatser som gett eko över världen, säger Mattias Lind.

– För mig personligen har naturumprojekten tillåtit mig att »konsumera« den svenska naturen på ett sätt som jag aldrig gjort tidigare. Projekten har på allvar fått mig att inse hur oerhört rikt och varierat det svenska landskapet är, sammanfattar han.

Han berättar om naturum Höga Kusten, där man har världens högsta landhöjning och byggnaden handlade mycket om att förhålla sig till det 295 meter höga Skuleberget. Med hjälp av vad han kallar »geologisk kirurgi« gjordes ett precist snitt rakt in i urberget. En flik av terrängen lyftes sedan upp så att naturummet kunde skjutas in till hälften. Resultatet blev vad tävlingsjuryn karakteriserade

som »en lågmäld men ändå skulpturalt uttrycksfull byggnad i nära samspel med platsen, berget och havet«.

Naturum Store Mosse i småländska Hillerstorp, som Lind och Antonsson ansvarade för några år tidigare, var något helt annat. Här ligger byggnaden insmugen i brynet där skogen tar slut och mossen tar vid. Eftersom den bärs upp av en sorts brokonstruktion ser den ut att sväva en meter över tuvorna. Mattias Lind är mycket nöjd över att ha bidragit med en byggnad som har utsikt över den öppna mossen.

– Mossen har en 14 000 år lång och oerhört intressant historia, som berättas i utställningen. Byggnaden är helt konstruerad av lokala träslag, grovt bearbetade men sammanfogade med hög precision. Bänkar, bord, bokhyllor och dörrar är gjorda av samma typ

»Sveriges satsning på naturum som inkörsport till landets förnämsta naturupplevelser är en massiv investering.«

av granpanel som väggar, tak och golv. Inomhus är allt virke obehandlat och utvändigt är träpanelen rötskyddad med brunsvart trätjära.

Mot slutet av 2012 kommer naturum Kosterhavet att slå upp portarna, som en entré till Sveriges första marina nationalpark. Här är byggnaden omsorgsfullt inpassad i fiskeläget Ekenäs småskaliga bebyggelse. Med slät fasad i faluröd träpanel hämtar den inspiration i de kustnära sjöbodarnas sakliga karaktär. Till och med taket har röd träpanel. Men det är utformat med

diagonala takåsar, vilket ger byggnaden personlighet i förhållande till skärgårdens äldre bebyggelse.

– Som arkitekt är det naturligtvis fantastiskt att få jobba med naturum, konstaterar Mattias Lind. Det handlar om små byggnader i väldigt speciella sammanhang och en kvalitetsbeställare som vill mycket. Att vi som arkitekter fått möjlighet att påverka både mark, hus och utställningar är också väldigt positivt. Helhetstänkande är viktigt när man ska få naturumsbesökare att uppleva att naturen är nära. *

NATURUM – EN INKÖRS- PORT TILL NATUREN

Naturum, med ett »r«, är ett varumärke inregistrerat av Naturvårdsverket. Ett naturum ska på ett sakligt och lustfyllt sätt berätta om områdets natur och kultur. Byggnader och information ska vara estetiskt tilltalande och ha hög arkitektonisk kvalitet. Material och drift ska präglas av miljötankande. Alla naturum är bemannade med kunnig personal och det kostar inget att komma in.

Landets första naturum öppnades 1973 och Naturvårdsverket har till dags dato uppfört cirka 30 stycken runt om i landet. Några kommuner har också stått som byggherrar för mindre anläggningar. Totalt finns det i dag ett fyrtiotal naturum i Sverige. Där står det bland annat att »ett naturum ska utgöra en attraktion i sig genom sin utformning och sitt innehåll, samtidigt som det bör förstärka platsens eller områdets värde och identitet.«

De flesta naturum ligger i eller i nära anslutning till välbesökta områden, ofta nationalparker och naturreservat.

FORM:KLOTTER

Människor har i alla tider ägnat sig åt klotter. Här ser du en bråkdel av det klotter som finns i och på våra historiska fastigheter.

HEBBESKA HUSET, RIDDARHOLMEN

Detta hus, med anor från 1500-talet, förvärvades 1628 av riksrådet Johan Sparre som lät bygga på tre våningar. Här har någon i modern tid målat denna kranbil med kula invid en skada i fasaden.

FOTO: SFV, LOTTA JOHANNESSEN

TRÖSKLOGEN RANKHYTTAN

Om Gustav Eriksson Vasa, förklädd till tröskkarl, verkligen tröskade i trösklogen hos Anders Pederesson på Rankhyttan vintern 1520-21 vet vi inte. Säkert är dock att den fanns vid den tiden och att dörren har inristningar från flera århundraden på insidan.

FOTO: ÅKE ERIKSSON LINDMÄN

VÄDERÖ-STORÖ, TANUM

På Väderöarna i Bohuslän har sjöfarare ristat i berget i århundraden. På Kompassberget finns dessa två inhuggna kompassrosor. De är från 1500-talet, det vet man genom att mäta kompassrosornas missvisning mot dagens magnetiska nordpol.

FOTO: SFV, ANDERS RÖÖS

Tar hand om arvet efter

LINNÉ

Trädgårdsdirektör Mats Block ansvarar för de botaniska trädgårdar som anlades av Carl von Linné. Men nu är det inte bara vetenskapsmännen som får besöka trädgårdarna, i dag är det ett viktigt besöksmål för alla trädgårdsintresserade.

TEXT Annica Kvint FOTO Jeanette Hägglund

Ibland blir han lite avundsjuk på andra typer av museer. När Mona Lisa behöver restaureras, så kan Louvren skicka målningen till en konservator. Så fungerar det inte med växter. De kan helt enkelt inte bli hur gamla som helst.

Trädgårdsdirektör Mats Block står i lunden nedanför 1700-talsgården Linnés Hammarby, 15 kilometer sydost om Uppsala. Här kan man fortfarande hitta linneanska växter som skogsbinge, spansk körvel och sockblomma. Men träden, som växt sig höga under århundraden och ger mycket skugga, har enligt Mats Block tagit käl på över 90 procent av de växtarter som Linné planterade på 1700-talet.

Dock krävs det mer för att få den här trädgårdsdirektören att tappa humöret. Två sekunder senare har han lämnat Mona Lisa-diskussionen för att i stället konstatera att Uppsala Linneanska Trädgårdar faktiskt äger vad han tror är världens äldsta krukväxt, ett lagerträd som Carl von Linné fick i present av Charles de Geer och som har mer än 250 år på nacken. Ytterligare några minuter senare guidar han mig runt i Carl von Linnés arbetsrum och ber mig mig kika in i den kände

vetenskapsmannens sovrum, vars väggar är tapetserade med exklusiva botaniska planscher i fyrfärg. Han utbrister:

– Visst blir man lite andaktsfull?

Mats Block är trädgårdsdirektör för Uppsala Linneanska Trädgårdar, som förutom Linnés Hammarby också består av Linnéträdgården och Botaniska Trädgården i centrala Uppsala. Rent formellt är han och hans runt 30 medarbetare anställda av Uppsala Universitet och ansvarar för det botaniska. För förvaltningen av byggnaderna står Statens fastighetsverk. Men i Mats Blocks direktörsroll ingår det naturligtvis att vara engagerad i helheten, som snart visar sig vara ganska omfattande.

Sedan Mats Block tillträdde sin tjänst 2004 har Uppsala kommun kommit att se de linneanska trädgårdarna som en viktig samarbetspartner. 2004 omsatte trädgårdarna 18–20 miljoner kronor och fick en halv miljon i bidrag från kommunen. I dag omsätter de 27 miljoner och får 5,5 miljoner från kommunen.

»17 grindar« är enligt trädgårdsdirektören ett sätt att sammanfatta verksamheten. Han ansvarar för besöksmottagning på tre ställen och har dessutom tre kaféer, två orangerier och fyra krögare att samarbeta med. För att inte tala

om alla andra som har ett finger med i spelet, alltifrån universitetets ledning till kommunen, Statens fastighetsverk och Svenska Linnésällskapet.

– Slår du upp »botanisk trädgård« i en uppslagsbok står det att en sådan innehåller växter från hela världen och är till för forskning och undervisning. Men i dag är våra trädgårdar även öppna för allmänheten och har som mål att vara ett besöksmål som passar alla.

Med det växande odlingsintresse som finns i samhället borde det vara ganska tacksamt att driva en botanisk trädgård, tänker jag. Men enligt Mats Block kan det breda odlingsintresset ibland tvärtom vara en black om foten. Förväntar man sig ständig blomsterprakt i de linneanska trädgårdarna finns risk för att man blir besviken:

– Historiska trädgårdar är inte alltid så prunkande som man kanske skulle önska. Medan till exempel Göteborgs botaniska trädgård är en park byggd för folklig rekreation, var Uppsala botaniska ursprungligen till enbart för vetenskapen. I barockträdgården är det fortfarande Gustav III:s donationsbrev som dikterar villkoren. Vad gäller Linnéträdgården har vi långa listor från Linné, han kräver till exempel att man ska kunna studera varje enskild växt från alla håll.

*»I dag är våra trädgårdar även öppna
för allmänheten och har som mål att
vara ett besöksmål som passar alla«*

Runt Linnés Hammarby finns ett återskapat jordbrukslandskap så som det såg ut i slutet av 1700-talet. Här finns även kålgård, humlegård och naturstigar.

BENGT SKOGLUND, FASTIGHETSFÖRVALTARE, STATENS FASTIGHETSVERK:

»Linnéminnena med Uppsala botaniska trädgårdar är mitt största uppdrag som förvaltare. SFV har under de senaste åren genomfört stora ombyggnationer i Linneanum, Tropiska växthuset och Prefektvillan och i somras invigdes Café Victoria. Den första inflyttningen i Afrikahuset sker i september. Men mitt jobb handlar också om

att utveckla trädgårdarna till ett ständigt bättre fungerande besöksmål. Självlklart är grunden att trädgårdarna och byggnaderna i sig lockar, men det är också oerhört viktigt att infrastrukturen fungerar. Avgörande för många besökare är vad besöksmålet som en helhet erbjuder: det måste också finnas en bra parkering, toaletter och något

att äta eller dricka. Trädgårdarna besöks av alltifrån internationella forskare till turister och Uppsalabor och måste fungera för alla. Under försommaren införde vi till exempel guidade turer för lokala mellanstadieklaser. Nya behov och utmaningar tillkommer ständigt. Det är det som gör det här arbetet så roligt!«

I höstas invigdes botaniska trädgårdens nya systematiska fält – blomväxternas släktträd – strax nedanför Tropiska växthuset.

»Vad gäller Linnéträdgården har vi långa listor från Linné, han kräver till exempel att man ska kunna studera varje enskild växt från alla håll«

Nu verkar de statiska förhållandena inte hindra Mats Block nämnvärt från att väva in spännande, tillfälliga inslag: För några månader sedan lånade man ut området utanför Linneanum för en konsert med sångerskan Laleh som lockade 4 000 personer till trädgårdarna. Förra året hölls boulesm i parken. Man anordnar regelbundet olika tillfälliga arrangemang, till exempel med anknytning till 1700-talet. Tanken är att orangeriet i barockträdgården ska bli en permanent plats för att visa konst: på planeringsstadiet finns till exempel en utställning med Ulla Viotti.

I slutet av augusti invigdes också botaniska trädgårdens nya systematiska fält – blomväxternas släktträd – nedanför Tropiska växthuset. Släktträdet är utformat som en lind, där trädets blad utgör rabatter och stam och grenar bildar gångstråk mellan rabatterna.

Mitt emot blomväxternas släktträd kommer också under hösten 2012 att anläggas ett nytt fjällparti med växter från den skandinaviska fjällvärlden

– man har gjort två expeditioner till Jämtland och Härjedalen och kom hem med 150 växtarter.

Hur blir man då trädgårdsdirektör? Mats Block hann med allt ifrån att doktorera i zoologi till att jobba som reklamfotograf och fiskhandlare innan han insåg att han hade administrativ talang och återvände till Uppsala universitet. I dag säger han sig vara mycket intresserad av växter, även om han egentligen inte behöver ha så djup kunskap i sin yrkesroll.

Han tar mig med till det tropiska växthusets orkidéavdelning, där en av hans många favoritplatser finns.

– Vårt tropiska växthus har fem olika klimatzoner. Vi är ganska bra på att odla växter från världsdelar med klimat som är helt väsensskilda från vårt, Asien till exempel. Däremot är det ibland svårt att på friland odla växter som kommer från länder med klimat som liknar vårt, som Nya Zeeland. Det regnar så mycket mer där.

Han visar mig den mest bisarra blomma jag någonsin sett. Sydostasiatiska *Tacca chancieri* (tacca, fladdertacka, »bat flower«) ser ut som någonting

direkt ur »Familjen Adams«: den är svart, har en stor »mun« som just öppnat sig och innehåller mängder med små knoppar, varav några slagit ut till blommor. Långa, spretiga »morrhår« fulländar verket.

Allra bäst trivs Mats Block dock i Victoriasalen, där jättenäckrosen *Victoria tronar* i en cirkelrund bassäng, omgiven av blad som kan bli två meter i diameter. Han berättar att det var i början av 1800-talet som växten upptäcktes i Amazonas av några briter. För att hedra den dåvarande engelska drottningen fick den släktnamnet *Victoria*. Snart blev jättenäckrosor högsta mode i trädgårdsvärlden. Expedition efter expedition sändes till Amazonfloden för att hämta hem blommor till växthuset i Europa.

– Det är alltid varmt och ljust här inne, hur snöigt och kallt det än är utomhus. Jag gillar både ljuset och värmen och det faktum att växthuset är runt. Det gör det till lite av den själsliga medelpunkten i trädgårdarna. Och som Linné brukade uttrycka saken: »En botanisk trädgård utan ett vinterhus är inte värd namnet.« *

När Alice Trolle fick lämna Berlin för att bli landshövdingens fru i Linköping var hon först inte speciellt glad. Men snart hade hon gjort slottet till en mötesplats för tidens tongivande författare och konstnärer.

TEXT *Thorsten Sandberg* ILLUSTRATION *Tzenko Stoyanov*

Anekdoten: Med fint folk i gästrummet

EN SÖNDAGSEFTERMIDDAG VÅREN 1930 ringde ringde telefonen hos landshövdingeparet Alice och Eric Trolle hemma på slottet i Linköping. Samtalet ledde till att paret efter många lyckliga år lämnade Östgötametropolen.

En hovfunktionär i andra änden av luren förmedlade budskapet från kung Gustaf V att Eric Trolle var utvald till ny riksmarskalk. Paret Trolle flyttade till huvudstaden, motvilligt i Alices fall, eftersom hon älskade sitt Linköping. Men så var det inte från början. Arton år tidigare hade flyttlassets destination varit Linköping. I motsats till sin man, som efter diplomatiska uppdrag utomlands inte hade något emot att återvända till Sverige och tjänsten som landshövding, var Alice Trolle tveksam till att bosätta sig i landsortsstaden Linköping.

MELLAN 1909 OCH 1912 hade paret bott i Berlin, där Eric Trolle var minister vid svenska legationen. Berlin var en världsmetropol och erbjöd diplomatparet ett strålende socialt liv med kejsar Wilhelm II och hans hov som medelpunkt.

»*Jag var ledsen*«, skriver Alice Trolle, »*Östergötland var mig personligen främmande, och i Berlin hade jag under årens lopp vuxit fast med allt starkare rötter. Särskilt smärtade det mig att lämna den högkulturella krets i vilken jag levat*«

Men Alice Trolle ändrade uppfattning om sin nya hemort redan när hon en kylslagen vårdag 1912 anlände till Linköping.

»*Vi gingo och sågo på den blivande bostaden: Linköpings slott. Jag blev häpen då jag såg de många och stora rummen med de vackra proportionerna. Att där kunde bli underbart förstod jag genast*«.

NU VAR ALICE TROLLE inte en person som satt stilla och spelade den traditionella rollen som representativ och världsvan landshövdingefru i det anrika slottet med grunden lagd redan på 1100-talet. Någon tid efter etableringen i Linköping gav hon sig åter iväg till kontinenten. Denna gång inte för cocktailparties med högdjur i den berlinska societeten utan som nyutbildad sjuksköterska i Röda Korsets tjänst vid de östra krigsskådeplatserna under första världskriget. Det sociala arbetet fortsatte hon efter hemkomsten till Linköping. Hon tog bland annat initiativet till Föreningen Östergötlands Barn som drev frågan om ett barnsjukhus i Linköping.

Samtidigt med sitt engagemang för behövande utvecklade Alice Trolle Linköpings slott till ett kulturellt centrum. Många

av tidens tongivande författare och konstnärer passerade revy på slottet och blev fasta umgängesvännar till landshövdingeparet. De inkvarterades i Gröna gästrummet.

»Åh, ett sådant förtjusande rum. Här skulle jag vilja stanna länge, här skulle jag kunna komponera«, utbrast Hugo Alfvén när han klev över tröskeln till Gröna gästrummet. Alice Trolle hörde honom upprepa detta vid flera tillfällen.

Första gången Ellen Key besökte Linköpings slott och installerades i Gröna gästrummet var i november 1914. Alice Trolle betraktade Ellen Key som en moderlig vän och hade läst och inspirerats av hennes bok *Barnets århundrade*. Kvinnoasakskvinnan och pedagogen var inbjuden som föredragshållare av (s)-kvinnorna i Linköping. Anförandet var fyllt av stark känsla mot det pågående kriget och gavs så

»Eric demonstrerade för Heidenstam och Milles platsen där fontänen var tänkt att stå i enlighet med donators önskan«

småningom ut i tryckt form med titeln *Kriget, freden och framtiden*. »Jag fick detta häfte av Ellen med ett tack för vår första kväll samman«, skriver Alice Trolle.

I Gröna gästrummet bodde genom åren också kronprinsessan Margareta, Hjalmar Branting, Albert Engström, Verner von Heidenstam – gudfar till sonsonen Carl Axel Trolle – och skulptören Carl Milles.

Milles hade i slutet av 1920-talet vunnit Linköpings stads tävling om en ny monumental brunn på Stora Torget. Det segrande bidraget var en kraftfull tolkning av Heidenstams

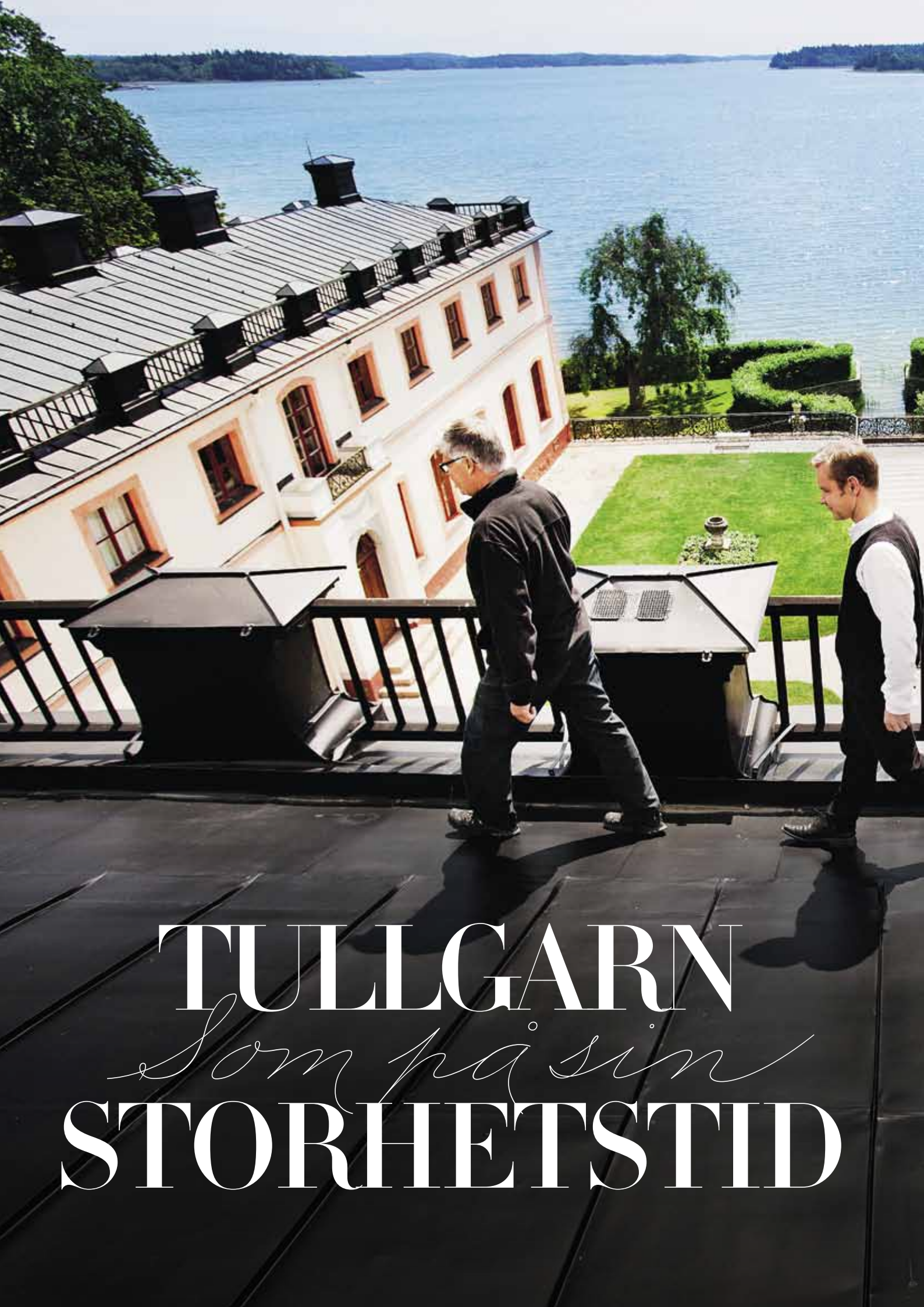
romangestalt, vikingen Folke Filbyter. Ordförande i tävlingsjuryn var Eric Trolle. Alice och Eric Trolle bjöd in Milles och Heidenstam till en besiktning av platsen för

Folkungabrunnen. Heidenstam var bosatt i närheten av Linköping och kom bilande medan Milles installerades i Gröna gästrummet.

Sedan var det dags för en gemensam promenad till Stora Torget. Alice Trolle berättar:

»Eric demonstrerade för Heidenstam och Milles platsen där fontänen var tänkt att stå i enlighet med donators önskan. Vi tyckte egentligen det var synd att Filbyter ej i stället skulle få sin plats på borggården framför slottet. Där skulle han ha gjort sig praktfullt och väl flutit samman med omgivningen«.

Alice Trolle gillade sitt Linköpings slott. Hit återvände hon flera gånger efter flytten 1930 och 75-årsdagen valde hon att fira i slottets trädgård. Då var hon änka sedan många år och Gröna gästrummet förvandlat till kontorslokal för länsstyrelsen. *

TULLGARN
Som på sin
STORHETSTID

Anders Nyström, förvaltningstekniker, Jacob Hildemark, slottsarkitekt och Samuel Janson, teknisk förvaltare, på taket på Tullgarns huvudbyggnad framför de nymålade balustraderna.

Tullgarns storhetstid var som sommarslott till kung Gustaf V. En restaurering har återskapat slottets färger från den tiden. Dessutom tror man sig ha besekrat Tullgarns värsta fiende, den fukt som under perioder hotat hela dess existens.

TEXT Johan Ohlson FOTO Melker Dahlstrand

Den holländska spisen som gett den Holländska våningen sitt namn.

»Det har varit ett känsligt arbete med ett så mjukt underlag, lite som att blåstra en marsipantårta«

EFTER TRE OCH ETT HALVT ÅRS ARBETE är restaureringen av Tullgarn klar. Huvudbyggnaden och de båda flyglarna har klätts i en varmvit kalkputs. Drygt 20 miljoner kronor har renoveringen kostat. Men då har slottet också fått en ny attraktion, den tidigare stängda Holländska våningen som har totalrestaurerats och nu öppnas för allmänheten.

Dessutom har det stora taket blivit omlagt med ny plåt, även om det i balustraderna bevarats utbankad järnplåt från 1700-talet. Träräckena däremellan, som ända in på 50-talet varje vår målades av traktens ungdomar för en slant, är nu ommålade av fackmän med svartbets och tjära.

Det har varit ett intensivt och noggrant arbete med många entreprenörer inblandade, allt från papperskonservator till murare. Kraven på hantverksskicklighet har varit höga.

– Eftersom det handlar om ett mycket känsligt objekt så ordnade vi en utbildning i att arbeta med gamla tekniker för entreprenörerna, säger Samuel Janson, teknisk förvaltare för underhåll på Statens fastighetsverk.

All fasadputs och målning på slottet är gjord för hand och putsen är avjämnad med en liten rivbräda. Principen är densamma som på 1700-talet liksom materialen och färgtypen. Valet av färger bygger på grundlig forskning för att få reda på den exakta originalsammansättningen i den tidigare fasaden – bland annat har sammansättningen i mer än 200 år gamla putsbitar analyserats.

Slottet har genomgått många förändringar genom åren, men det föll sig naturligt att restaureringen skulle leda till ett Tullgarn som det såg ut på 1880-talet, eftersom det var

då som dåvarande kronprinsen Gustav, senare Gustav V, och kronprinsessan Victoria flyttade in och satte en stark prägel på slottet.

– Det vi ser nu är ett slott som är så nära det utseende det hade under 1880-talet som det är möjligt, konstaterar Lennart von Quanten, förvaltningsområdeschef på Statens fastighetsverk.

Men det är inte enbart kulörerna som är desamma. Fasaderna består nu av äkta kalkfärg på äkta kalkputs till skillnad från den tunga, lite dystra cementputs som lades på under renoveringen 1957–1960.

– Kalk har en väldigt subtil yta, det är levande och fångar ljus, skugga och sol på ett annat sätt än någonsin en cementfasad kan göra, säger slottsarkitekt Jacob Hidemark.

Cement ger ett hårt skal, vilket är ett problem därför att tegelmuren under rör sig medan ytan är stel. Arbetsinsatsen

BLINDFÖNSTER VISADE RÖTT

Alla Tullgarns fönster är nymålade i linoljafärg med pigment i engelskt rött, i samma färgnyans som användes vid restaureringen på 1880-talet, då man hittade originalfärgen på slottets blindfönster. Under fönstren på slottet finns en solbänk av sten, medan omfattningen i övrigt är putsad. Stenen har målats med linoljafärg och putsen med kalkfärg. Tanken är att de två färgerna ska »mötas«, eftersom linoljafärg är ganska mörk men ljusnar med tiden, medan kalkfärg är ljus och mörknar med tiden.

för att få bort den hårda cementytan har varit stor, kanske 30 procent av hela restaureringsjobbet.

– Det har varit ett känsligt arbete med ett så mjukt underlag, lite som att blåstra en marsipantårta, säger Jacob Hidemark.

Cementen har också fungerat som en tjock kappa runt slottet. Den har bäddat in teglet och satt stopp för en naturlig fuktvandring i huset. Den har varit ett problem, inte minst i den östra flygeln, där den Holländska våningen är belägen. Rummen hade för länge sedan passerat patinans gräns mot förfall, och fukt och insektsangrepp hade skyndat på utvecklingen. Golvbjälkarna hade börjat ruttna och papperstapeterna, som efterliknade gyllenläder, hängde i remsor halvt uppättna av silverfiskar. Det började bli bråttom med renoveringen, då oväntad hjälp dök upp.

– När kungen var på besök och förevisades de förfallna rummen, tyckte han att det såg bedrövligt ut. Kanske hjälpte

det till att påskynda restaureringen, säger Jacob Hidemark och skrattar.

Den Holländska våningen var en gång i tiden det gamla slottsköket och här stod en väldig vedeldad spis med en gigantisk murstock. När köket så småningom flyttades, frigjordes plötsligt tre rum. Kronprins Gustav och kronprinsessan Victoria skapade då den Holländska våningen som gästrum till kronprinsens far Oscar II, när han var på besök på slottet. Man gjorde en helt ny inredning, flyttade väggar och dörrar och skapade den våning vi ser i dag. Den kom att bestå av ett rum för en tjänare, en salong i mitten och kungens sängkammare längst bort.

– Allt som vi kan se i dag är original från 1880, den holländska spisen med blåvitt kakel som gett rummet dess namn, träpanelerna runt om i salongen och de vackra tapeterna i holländsk nyrenässans, berättar Lennart von Quanten.

*Holländska våningen
som kronprins Gustaf
och hans gemål Victoria
inredde till kung
Oscar II.*

»Jag stod mitt på borggården och höll andan när vi drog av en rejäl salva och det kändes som om marken lyfte men det var nog i själva verket mest nerverna.«

JACOB HIDEMARK, *SLOTTSSARKITEKT*

UNDER RENOVERINGEN har all tapet tagits ner och behandlats av en konservator som har lappat, lagat, fyllt i och handmålats där bitar saknats. På väggarna satt också tidigare blåvit keramik som prydnad. Lennart von Quanten ger en bild av hur noggrant man gått tillväga: – Allt är dokumenterat, varje föremål är numrerat, hålen i putsen efter krokarna där föremålen satt är uppmätta på centimetern. Dessutom finns fina svartvita foton, så vi vet mycket väl hur det såg ut.

Tanken är att Husgerådskammaren nästa år ska dekorera väggarna med keramiken igen samtidigt som rummen kommer att möbleras med de möbler som en gång stod här. Därmed ska besökaren kunna få samma känsla som Oscar II kunde erfara när han besökte sin son och svärdotter när rummen stod färdiga 1881.

Problemet med den flygel, där Holländska våningen är inrymd, har varit fukten. Så har det varit ända sedan Carl Sture i slutet av 1500-talet valde att bygga sin borg på klippan här. Regn och takvatten har samlats på borggården, runnit utmed berget, som står rakt mot murarna, som sedan sugit upp vattnet likt fotogenvekar. Det har lett till hög fuktighet i bottenvåning och källare och har sedan vandrat upp i byggnaden och kondenserat.

För att förstå hur stort problemet varit kan nämnas att den östra flygeln på det slott, som stod färdigt 1723 på det gamla Stureslottets grund, fick rivas redan 1799 på grund av fuktskador. Under renoveringen på 1950-talet försökte man dränera med keramikrör, men det hjälpte inte. Nu hoppas man ha löst fuktproblemet en gång för alla genom att spränga en fem meter djup och en och en halv meter bred fåra i berget under borggården.

»Det vi ser nu är ett slott som är så nära det utseende det hade under 1880-talet som det är möjligt«

LENNART VON QUANTEN,
FÖRVALTNINGSOMRÅDESCHEF

SJÄLVA SPRÄNGNINGEN, mitt i en kulturskatt, var en rysare för de inblandade och gav Jacob Hidemark några sömnlösa nätter.

– Jag stod mitt på borggården och höll andan när vi drog av en rejäl salva. Det kändes som om marken lyfte, men det var nog mest nerverna, för vibrationsmätarna som var utsatta överallt rörde sig inte, berättar han.

Samma dag som man var färdig med sprängningarna i schakten på borggården, slutade vattnet rinna på väggarna nere i källarvåningen för första gången i Tullgarns historia.

Jacob Hidemark och Lennart von Quanten räknar med att denna restaurering kommer att hålla slottet i gott skick i minst hundra år under förutsättning att regelbundet

underhåll görs. Med fuktproblemet ur världen kan de börja tänka på nya drömprojekt.

– Först på listan ligger restaurering av rummen i jordvåningen under Holländska våningen, som efter flytten av köket blev tjänarnas matrum, men också det lilla vackra rum som en gång var slottets speciella lilla konditori och som försåg kungligheterna med färska bakverk, säger Lennart von Quanten.

Jacob Hidemark har en annan vision:

– Det är också en dröm att också få restaurera tjänarnas sovrum högst upp i slottet, att kunna visa hela det sociala spektrat. Slottet var som ett kryssningsfartyg under somrarna med ett helt samhälle av människor, från den som skyfflade kol i pannan längst ner och upp till kungen som var kapten ombord. *

KUNGLIGT SOMMARSLOTT

Omkring år 1600 uppförde Carl Sture den första borgen vid Tullgarnsviken. 1713 övertog Magnus Julius De la Gardie slottet, rev det och uppförde ett nytt på samma plats mellan 1720 och 1727. År 1772 blev Tullgarn ett kungligt lustslott och beboddes under 1700-talets senare del av Gustav III:s yngste bror, hertig Fredrik Adolf, som gav slottet dess nyklassicistiska inredning. 1881 överlät Oscar II nyttjanderätten till kronprinsen, den blivande Gustav V och hans hustru Victoria, som gjorde Tullgarn till sitt sommarslott. Sedan 1975 disponeras Tullgarns slott av Carl XVI Gustaf.

LJUS ÖVER **KASTELLET**

Kastellet på Kastellholmen i Stockholm har fått en ny fasadbelysning, synlig från Djurgården och Södermalm. Målet med ljussättningen har varit att lyfta fram fasadens varma tegel och unika arkitektur. För att ljuset ska visa den borglika karaktären och samtidigt inte vara bländande, belyses flyglarna och tornet med bredstrålande armaturer nära fasaden. Belysningen av Kastellholmen och Skeppsholmen är en svår konst. Holmarna ska upplevas som mörka skärgårdsöar samtidigt som de ska trygga och framkomliga för besökare.

NY KULTURARVSCHEF

Marja-Leena Pilvesmaa är ny kulturarvschef vid Statens fastighetsverk. Hon är född och uppvuxen i östra Finland och har jobbat på SFV:s Kulturarvsenhet sedan 2005, dit hon kom från Riksantikvarieämbetet. Hon har en fil. mag. i konsthistoria med inriktning på arkitektur. Hon berättar att en av hennes första utmaningar blir att försöka skapa en helhetssyn i kulturarvsarbetet.

– Traditionellt har vi inom byggnadsvården varit fokuserade på just byggnader, landskapsarkitekterna på parker och trädgårdar medan etnologerna har fokuserat på människor och verksamheter. Jag önskar att vi ännu mer skulle synliggöra sammanhangen och bejaka helheten i vårt arbete.

En annan stor utmaning blir, enligt Marja-Leena Pilvesmaa, att argumentera för kvalitetens betydelse vid underhåll, vård och skötsel, men samtidigt ha koll på kostnader och resursanvändning. För detta finns en del vardagsknep.

– Som vikten av att städa rätt, något som mina medarbetare nyligen uppmärksammade oss alla på. Det är en chefsutmaning för mig att främja ett kreativt arbetsklimate som leder till den typen av klokt tänkande, säger hon.

FOTO JEANETTE HÄGGUND

Den 800 ton tunga ubåten HMS Neptun lyfts på plats invid Marinmuseum i Karlskrona.

FOTO ERIK KLINTEFORS, SMM

Lyft för marin historia

Måndagen den 4 september lyftes ubåten HMS Neptun på plats från sin pråm till den förberedda betongplattan sydost om Marinmuseum på Stumholmen i Karlskrona. Lyftet var en utmaning i sig, den svenska ubåten från kalla kriget väger över 800 ton. Marken invid Marinmuseum har därför förstärkts innan den 1300 kvadratmeter stora betongplattan gjöts. HMS Neptun får inom kort sällskap av HMS Hajen 1, flottans allra första ubåt från 1904. Därefter påbörjas etapp två – en överbyggnad med ett stålramverk och ett yttre skal i betong, som så nära som möjligt ska följa ubåtens form samt färdigställandet av byggnaden. Museet beräknas öppna till sommaren 2014.

FOTO ANDERS GLASSEL

Trädgårdsskötseln i Vadstena kolsterträdgård sköts på gammeldags vis.

HÄSTJOB

Inom ramen för vårdprogrammet för Vadstena klosterträdgårdar har man låtit den värdefulla örtfloran – till exempel klosterlilja, hålnunneört, ramslök och krollilja – breda ut sig som en äng i Munkträdgården. När det var dags att slå ängen avstod man från moderna maskiner och kallade in det nioåriga ardennerstoet Isolde, som fick dra en slättermaskin.

DJUR I **SKOKLOSTER**

Efter att ha varit övergiven i över 30 år blir det liv i Parkvillan i Skokloster när Susanne Bloms företag Skokloster Slott Djur och Trädgård flyttar in i det hus som för bara sju år sedan räddades från totalt förfall. Verksamheten i Parkvillan, byggd i restimmer på tidigt 1900-tal, kan liknas vid en 4H-gård, där barnfamiljer och skolklasser kan rida på hästar och andra aktiviteter.

– Vi tycker att verksamheten passar in alldeles utmärkt och gör Skokloster till ett mer attraktivt besöksmål, säger Cecilia Wretling, förvaltare.

TRÄDGÅRDSMAT

Under äppelträden i Uppsala Botaniska Trädgård nyöppnade i juni Café Victoria efter att lokalerna fått en grundlig restaurering av SFV. Kaféet, som drivs av det välkända familjeföretaget Triller Mat & Bröd, serverar sallader, smörgåsar och pajer med ledorden närproducerat, ekologiskt och fair trade. Uppsala Nya Tidning beskriver valmöjligheterna som "närmast oöverstigligna".

– Det gör mycket för helheten i en botanisk trädgård att ha ett riktigt bra trädgårdskafé, säger trädgårdsdirektör Mats Block.

Sälja kulturarv?

UNDER SOMMAR-
MÅNADERNA har
flera tidningar
tagit upp frågor
om försäljning av
statliga kultur-historiska miljöer
– gamla fyrplatser, områden i
skärgårdarna som inte längre
nyttjas av försvarsmakten och
olika statliga byggnadsminnen,
som vi på SFV listade 2009 som
möjliga att sälja. Några återkom-
mande frågor och farhågor är att
privatisering av sådan egendom
utestänger allmänheten och
att skyddet av kultur-värdena
äventyras om staten säljer. Borde
inte staten ha råd att behålla sina
kulturfastigheter?

Det är viktiga frågor i ett läge
då regeringen beslutat om en
översyn av den statliga förvalt-
ningen av kulturhistoriska
fastigheter. Före riksantikvarien
Inger Liliequist har anförtrotts
uppdraget att leda utredningen
och förslag skall lämnas till Soci-
aldepartementet i december.

PÅ SFV SER VI POSITIVT på
utredningsarbetet och välkomnar både förslag och ställnings-
taganden med det helhetsgrepp som har tagits. Även om
synpunkter på försäljningar har lyfts fram i media är huvudfrå-
gan den omvända. Vilka kulturfastigheter skall staten långsiktigt
ta ett ansvar för genom eget ägande och hur skall förvaltningen
av dessa fastigheter hos staten ske på ett långsiktigt ansvarsfullt
och sätt? Efter en lång period av delat förvaltningsansvar mellan

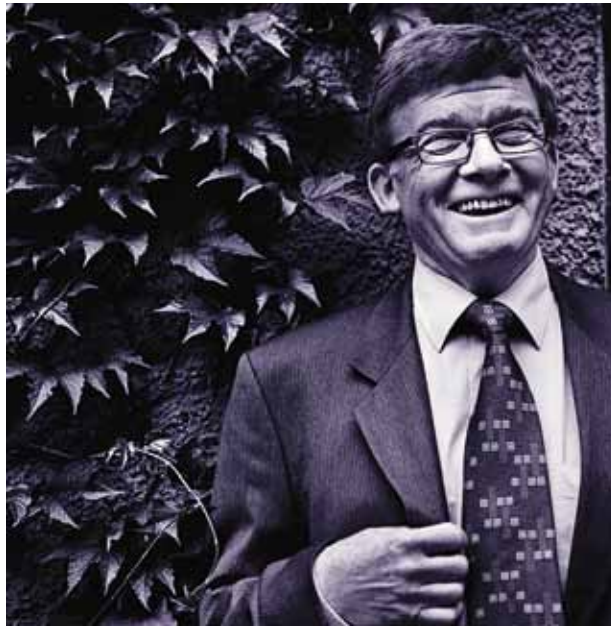

FOTO YLVA SUNDRÉN

*»Vi vill särskilt lyfta fram
och utveckla miljöer som
kan vara tillgängliga och
upplevas av många.«*

olika myndigheter och beslut
om statliga byggnadsminnen
med fokus på varje objekt i sig, är
det mycket motiverat med detta
helhetsgrepp. De fastigheter som
blir aktuella för försäljning handlar
inte om familjesilvret. Det kan
gälla fastigheter där den statliga
anknytningen är svag och säkert
en och annan udda kniv eller
gaffel – kulturhistoriskt värdefulla
i sig, men utan naturlig hemvist
i ett långsiktigt statligt åtagande.
Sverige har en kraftfull lagstift-
ning till skydd för kulturhistoriska
fastigheter – vare sig de ägs av
staten, kyrkan, kommuner, företag
eller enskilda personer. Ägandet i
sig är därför ingen stor vattende-
lare för möjligheterna till skydd.

FÖR SFV ÄR UTTRYCKET »från
monument till attraktion« centralt
i förvaltningen av kulturfastig-
heter. Vi vill särskilt lyfta fram
och utveckla miljöer som kan
vara tillgängliga och upplevas av
många. Familjesilvret är till störst
glädje om det används flitigt.

Till hjälp vill vi ha många lokala
samarbetspartners, medfinansierare och statliga anslag. Vi har
förväntningar på att pågående utredningsarbete leder fram till
god balans i förvaltningsuppdragets omfattning och resurserna
för vård och utveckling av våra främsta kulturfastigheter. Vissa
försäljningar kan bidra till en sådan balans.

THOMAS NORELL

Generaldirektör, Statens fastighetsverk

Prenumerera på Kulturvärden.

Mot en expeditions- och portoavgift på 150 kronor

får du fyra nummer av Kulturvärden.

Ring 08-696 70 00 och beställ din prenumeration.

– Ursäkta, var är mitt slott?

– Här!

På Statens fastighetsverk jobbar vi för att göra det så enkelt som möjligt för dig att ta del av vårt gemensamma kulturarv. Nu kan du till och med ta med dig några slott i fickan när du åker på semester. Börja med att ladda ner Sevärt, vår app för iPhone och Android. I Sevärt väljer du besöksmål från en lista eller karta. Besöksmålsgeneratorn hjälper dig att hitta nya guldkorn. Så ladda ner Sevärt och bege dig ut på upptäcktsfärd i ditt kungarike.

P.S. Om du inte har en smartphone hittar du sevärigheterna på www.sfv.se/sevart

